

La Llengua catalana i la «Lozana Andaluza»

Autor: Àngela Taixé i Ignasi Leal
Data de publicació: 15-12-2018

Reproduïm un article del blog d'Angela Taixé sobre els catalanismes a l'obra «La Lozana Andaluza».

Generalment, en la crítica literària hispànica de les obres del Segle d'Or, no s'hi tenen en compte les possibles influències de la llengua i la cultura catalanes. Així doncs, en aquest estudi, volem tractar un tema que no és part de la cultura literària hispànica. Si bé, s'accepta fàcilment la influència del castellà en el català des de fa ja uns quants segles, és molt més difícil trobar estudis de la influència del català en el castellà.

Comentarem una obra curiosa, i difícil, que presenta alguns dels elements que ens interessen: La Lozana Andaluza, de Francisco Delicado, publicada a Venècia el 1528.

Primer volem marcar molt clarament els límits d'aquest treball: només parlarem d'elements lingüístics, i dintre d'aquests, dels catalanismes i paraules i frases catalanes que trobem a l'obra.

La Lozana està escrita en castellà del segle XVI. Això implica una sèrie de problemes semàntics de difícils solució, que ja han estat abordats per nombrosos lingüistes i crítics literaris. La riquesa del vocabulari és, de tota manera, impressionant.

L'obra està situada principalment a Itàlia, a Roma, i l'autor la va escriure i publicar també a Itàlia. Això fa que el text estigui farcit d'italianismes. També s'hi poden trobar molts arabismes. Aquests dos elements han estat estudiats a bastament.
I què podem dir del català? És evident que els elements catalans no hi són tan abundants però és clar que no són menyspreables.

Tant per la pervivència d'aquests elements lingüístics catalans, com per les referències sexuals explícites, no creiem que aquesta obra hagués pogut passar la censura espanyola de l'època i dels segles següents. Però, aquesta censura

no la va afectar, primer per ser una obra escrita a Itàlia i segon perquè es va extraviar fins al s. XIX, que en va aparèixer un exemplar a Viena, on, actualment, a la Biblioteca Imperial es pot trobar l'únic exemplar original que es conserva.

Comencem, per tant, a descriure els elements catalans de l'obra.
El mamotreto (capítol) X està escrit majoritàriament en català. És una conversa entre la Lozana, una mallorquina i una sogorbesa (sic). Fixem-nos que Delicado parla de Sogorbe (Sogorb) i no de Segorbe com es diu en castellà actual. El català d'aquest capítol és el propi del segle XVI amb algun italianisme, cosa normal, com ja hem dit, a la resta de l'obra. Inclús hi ha elements que permeten distingir el parlar valencià del mallorquí. Queda clar que Delicado coneixia bé el català. Per cert, l'autor considera català l'entorn de la mallorquina i la sogorbesa, sense les divisions territorials de l'actualitat. Per altra banda, el personatge de la Lozana no sembla tenir massa bon concepte dels catalans. Vegem alguna frase que ens confirma el que hem dit:

—Mamotreto X

El modo que tuvo yendo con Aguilarico, espantándose que le hablaban en catalán (La mallorquina i la sogorbesa).

¿Quién es aquella hija de corcovado y catalana, que, no conoçiéndome, me deshonró? (Parlant de la sogorbesa).

On va aprendre català Delicado? Això no ho sabem del cert però possiblement del seu entorn jueu o convers, que devia ser nombrós a Roma. Recordem que, al 1492, els jueus van ser expulsats de la Península Ibèrica però els jueus catalans emigrats seguien parlant la seva llengua.

—Al mamotreto XI diu la Napolitana:

La una es de Sogorbe y la otra mallorquina

y, como dixo Juan del Enzina,
que cul y cap y feje y cos
echan fuera a voto a Dios.

Claude Allaigre (veure bibliografia) accepta que és una cita catalana però no sap explicar perquè surt el nom de Juan del Encina. Nosaltres l'única raó que hi veiem és que el nom d'aquest escriptor rima amb mallorquina.

La paraula 'burdel' és un catalanisme integrat al castellà i és present, per raons òbvies (recordem que la protagonista és una prostituta), al llarg de tota l'obra.

—Al mamotreto XII trobem:

LOÇANA - Para tornar los gañivetes,
Paraula que clarament ve de 'ganivet'.

qué traquinada dellas van por allá, que parescen enxambre
Aquí 'traquinada' sembla que ve de la paraula 'tracalada', molt corrent a Mallorca, i que vol dir multitud.

—Al mamotreto XVI trobem:

Hombre. ¡Tina! Apareja un almofrex o matalaçe y un xergón.
També aquesta paraula ve del català 'matalàs'.

En aquest mateix capítol parla de la 'sin(ag)oga de catalanes', confirmant la separació dels jueus catalans. Hi ha altres referències a Catalunya i a territoris de la Corona d'Aragó al llarg de l'obra.

—Al capítol XVIII:

y tal casa de señor hay que os quedáis vos dona y señora.

—Al mamotreto XIX trobem un sorprenent:

RAMPÍN.- ¡Buena, por mi vida! ¡Hi, hi, hi! ¿Que's axó? Veis aquí dó vienen dos.

Aquest ‘¿Que's axó?’ no ha estat explicat satisfactòriament i les solucions que s’han donat no les trobem convincents. De tota manera, també hem de reconèixer que una frase catalana en mig del text castellà té poc sentit.

Seguint en el mateix mamotreto tenim:

LOÇANA.- Pues hazé vos ansí siempre, que hinchiremos la casa a tuerto y a derecho.
Aquesta expressió s’ha discutit molt ja que és igual que la catalana ‘a tort i a dret’. La RAE inclou l’expressió ‘a tuerto o a derecho’, però no amb la conjunció ‘y’.

—Al mamotreto XXIV tenim:

eche las pares, me las venda, para poner aquí a la vellutera. Aquesta última paraula ve de ‘vellut’ i és un catalanisme reconegut. Més endavant veurem alguna altra paraula que s’hi relaciona.

—Al capítol XXVI trobem:

LOÇANA.- Andá, que ya no's quiero bien, porque dexaste a la Dorotea, que os hazía andar en gresca. Aquesta darrera paraula és també un catalanisme.

Hem de constatar també que durant tota l’obra es troben molts diminutius en ‘-eta’. És cert que alguns podrien ser italianismes, però aquest ús no deixa de ser curiós en un autor que es considera andalús pels quatre costats. Alguns exemples: saleta, porqueta, agulleta, pobreta, barqueta, germaneta, senyoreta, garrafeta, rameta.

—Al mamotreto XXVIII (i al XXX) trobem una de les paraules més curioses, i per cert no comentades pels crítics literaris de Delicado, si més no que sapiguem.

Vegem les frases en qüestió:

LOÇANA.- Monseñor, yo sé hazer butifarros a la ginovessa con sus morçillas o botifarros, que no quiero que su señoría

Coneixem que la paraula ‘butifarra’ en castellà és un catalanisme. El que no surt en cap diccionari castellà (o italià) és ‘butifarro o botifarro’. Però el mateix Delicado ens ho aclareix al mamotreto XXX, és una ‘morçilla’. La conclusió és simple, es tracta d’un botifarró, encara que en forma castellanitzada. De tota manera pensem que el tema dels accents és molt complicat, i per tant no estem segurs de com ho pronunciava Delicado. La paraula resulta invisible per alguns crítics literaris hispànics. Potser el que passa és que saben murcià, astur-lleonès, aragonès i molts altres idiomes (alguns d’ells morts) però no saben català.

—Al XXIX tornem a trobar una família coneguda: me perdone, y sírvase d'estas mangas de velludo.

—Al mamotreto XXXVII diu: que se los huelan las bagasas.

Bagasa podria tenir un origen occità o català, però segons Coromines s’utilitzava més en català. Tot i que aquest insigne lingüista és de consulta freqüent per part d’Allaigre, diu aquest que la paraula és molt utilitzada en italià o en provençal. És a dir, malgrat que Delicado demostra estar en contacte amb el català, una vegada més per a alguns aquesta llengua no compta.

—Al capítol XXXVIII hi ha un personatge que es diu Milio. Allaigre fa una llarga disquisició d’on pot venir aquest nom. No seré jo qui li discuteixi, però no podria ser que vingués simplement d’Emilio? Agafar el final del nom no és propi del sistema castellà però sí del català (ex. Quim, Cesc, Bet...). Creiem que el contacte amb el català que demostra Delicado possibilita aquesta solució.

—Al mamotreto XLIX llegim: Miraldas cuáles van después de la Çeca y la Meca y la Val d'Andorra.

Encara que se’ns aclareix, per part dels estudiosos de la Lozana, que ‘andorra’ té connotacions sexuals, nosaltres veiem una altra vegada que no deixa de ser un calc de la dita catalana.

—A l’últim mamotreto (LXVI) trobem: y mudaréme yo el nombre y diréme la Vellida.

També sobre aquesta última paraula fa Allaigre una gran disquisició. Nosaltres francament trobem més fàcil una relació amb ‘envellida’ o ‘embellida’ que no es distingeixen en la pronúncia. Donat que al final de l’obra la Lozana ja és gran,

es juga amb els conceptes de vellesa i bellesa.

Hi ha molts altres catalanismes a la Lozana però són d'aquells perfectament integrats a la llengua castellana (alguns en desús) i que gairebé no notem ni que ho siguin. Vegem-ne alguns:

Acostar, alojar, anca, añorar, avanzar, baluarte, astimento, boga, bonete, bosque, bote, brocado, caja, calcina, capacete, carreta,carruaje, cofín, cojín, confite, convite, cordel, corso, cortesana, cotejar, credencia, dátil, encante, esclavo, festejar, forastero, golfo, gramalla, guante, lenguaje, linaje, loar, maestre, malvasía, manjar, mercader, motejar, nao, papel, perla, pichel, pincel, pólvora, premidera, pujar, romeaje, sala, sastre, semblante, sobrepujar, tamborín, tramontana, viaje, vinagre, visorrey.

S'hi podrien afegir moltes coses més però aquest és un simple treball de divulgació que pretén treure de l'anonimat un aspecte d'aquesta obra considerada pels crítics tan complexa: el de la presència d'elements lingüístics catalans.

Breu bibliografia:
Delicado, Francisco. La Lozana Andaluza. 2011, Madrid. Ediciones Cátedra. Letras Hispánicas. Edición de Claude Allaigre. Sexta edición.

Coromines, Joan y Pascual, José Antonio. Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico. 2012, Madrid. Editorial Gredos. Versión CD-ROM.

Diccionario de la Llengua Española de la Real Academia Española. 22a edición. Versión online. http://www.rae.es/recursos/diccionarios/drae

Diccionari català-valencià-balear. Editorial Moll. Versió online. http://dcvb.iecat.net/

Delicado, Francisco. Retrato de la Lozana Andaluza. 1528, Venecia, publicación original. 2003, Alicante. Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes. Reproducción digital de la edición facsímil de Antonio Pérez Gómez. 1950, Valencia. Tipografía Moderna.
http://www.cervantesvirtual.com/obra/retrato-de-la-lozana-andaluza--0/

La mateixa obra en tipografia actual:
http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/la-lozana-andaluza--0/html/

Prat Sabater, Marta. PRÉSTAMOS DEL CATALÁN EN EL LÉXICO ESPAÑOL. Tesis doctoral dirigida por la Dra. Gloria Clavería Nadal. 2003, Bellaterra. Seminario de Filología e Informática. Departamento de Filología Española. Facultad de Letras. Universidad Autónoma de Barcelona.
http://www.tdx.cat/bitstream/handle/10803/4864/mps1de1.pdf?sequence=1

Dilluns, 27 d'octubre de 2014
Estudi fet per: Ignasi Leal i Àngela Taixé

Del blog De llengües i parles d'Àngela Taixé
http://dellenguesiparles.blogspot.com/2014/10/la-llengua-catalana-i-la-lozana-andaluza.html